

ANDRZEJ WALICKI
Rus Düşünce Tarihi

ANDRZEJ WALICKI 1930'da Varşova'da doğdu. Slav tarihi, özellikle Polonya ve Rusya'nın kültürel ve sosyal tarihi konusunda kapsamlı araştırmalar yapmış ve 19. yüzyılda Avrupa düşün dünyasını etkileyen liberalizm-Marksizm tartışmalarını ele almıştır. Çalışmalarından bazıları şunlardır: *Legal Philosophies of Russian Liberalism* (1992); *Philosophy and Romantic Nationalism: The Case of Poland* (1994); *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom: The Rise and Fall of the Communist Utopia* (1997); *The Controversy over Capitalism: Studies in the Social Philosophy of the Russian Populists* (1989).

A History of Russian Thought – From the Enlightenment to Marxism
(Hilda Andrews-Rusiecka'nın yaptığı İngilizce çeviriden dilimize aktarılmıştır.)
© Andrzej Walicki, 2004

İletişim Yayınları 1399 • Tarih Dizisi 54

ISBN-13: 978-975-05-0684-0

© 2009 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI Haziran 2009, İstanbul

2. BASKI Haziran 2013, İstanbul

EDITÖR Berna Akkoyal

DIZI KAPAK TASARIMI Suat Aysu

KAPAK Seda Mit

KAPAK RESMİ Nikolai Nevrev (1888)

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Barış Sağlan (Rusça kitap isimlerinin çevirisi Eren Mühürücü)

DIZIN Özgür Yıldız

BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ANDRZEJ WALICKI

Rus Düşünce Tarihi

Aydınlanma'dan Marksizme

*A History of Russian Thought
From the Enlightenment to Marxism*

ÇEVİREN Alâeddin Şenel



İçindekiler

YAZARIN ÖZGÜN LEHÇE BASKIYA ÖNSÖZÜ	13
YAZARIN İNGİLİZCE ÇEVİRİYE ÖNSÖZÜ	21
BİRİNCİ BÖLÜM	
AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ İÇİNDEKİ EĞİLİMLER	27
II. Katerina ve Aydınlanma Felsefesi	28
<i>II. Katerina (1729-1796)*</i>	29
Rus Aydınlanma Felsefesinin Doğuş	38
<i>Yakov Kozelski (? 1728-1793 ?)</i>	39
<i>Dimitri Aniçkof (1733-1788)</i>	42
<i>Semyon Desnitski (?-1789)</i>	44
Nikolay Novikov ve Farmasonluk	48
<i>Nikolay Novikov (1744-1818)</i>	48
<i>Farmasonluk</i>	55
<i>Ivan Lopuhin (1756-1816)</i>	57
<i>Semyon Gamaleya (1743-1822)</i>	58
<i>Johann Georg Schwarz (1751-1784)</i>	59
<i>Novikov'un farmason düşünceleri</i>	61
Aristokrat Muhalefeti	66
<i>Prens Mihayil Şçerbatov (1733-1790)</i>	66
<i>Kont Nikita Panin (1718-1783) ve</i> <i>Pyotr Panin (1721-1789) kardeşler</i>	73
<i>Denis Fonvizin (1745-1792)</i>	77

(*) İçeriden ve bold italik yazılan arabaşlıklar, okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla çevirmen tarafından eklenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

RUSYA'DA AYDINLANMANIN DORUĞA ÇIKIŞI:

ALEKSANDR RADİŞÇEV	79
<i>Aleksandr Radişçev (1749-1802)</i>	80
Radişçev'in Yaşamı	80
Radişçev'in Toplum Felsefesi	84
<i>Radişçev'in Etik ve Eğitimle İlgili Görüşleri</i>	93
<i>Radişçev Köklü Reformları mı, Devrimi mi Destekledi?</i>	95
<i>Radişçev'in Ölümsüzlük Üzerine Yapıtı</i>	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOYLU TUTUCULAR VE SOYLU DEVRİMCİLER	105
<i>Nikolay Karamzin (1766-1826)</i>	106
Dekabristler	111
<i>Kuzey Derneği</i>	112
<i>Nikita Muraviyev (1796-1866)</i>	114
<i>Nikolay Turgenyev (1789-1871)</i>	117
<i>Güney Derneği</i>	118
<i>Albay Pavel Pestel (1793-1826)</i>	118
<i>Birleşik Slavlar Derneği</i>	123
<i>Dekabristlerin Rus tarihi felsefesi</i>	124
<i>Dekabristlerin Rus düşünce tarihi içindeki yeri</i>	127

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYILIN BAŞLARINDA

AYDINLANMA KARŞITI EĞİLİMLER	129
Mistisizm	130
<i>I. Aleksandr (1801-1825)</i>	130
<i>Aleksandr Labzın (1766-1825)</i>	132
<i>Mihayil Speranski (1772-1839)</i>	133
Bilgeseverler ve Rus Schellingciliği	134
<i>Vladimir Odoyevski (1803-1869)</i>	138

BEŞİNCİ BÖLÜM

PYOTR ÇAADAYEV	143
<i>Pyotr Çaadayev'in yaşamı (1794-1856)</i>	143
Çaadayev'in Metafizigi ve Tarih Felsefesi	144

Çaadayev'e Göre Rusya'nın Geçmişi ve Geleceği.....	149
Çaadayev'in Rus Düşünce Tarihi İçindeki Yeri	156

ALTINCI BÖLÜM

SLAVSEVERLER	159
I. Kireyevski (1806-1856), A. Homiyakov (1804-1860), K. Aksakov (1817-1860).....	160
Slavseverlerin Tarih Felsefeleri ve Toplumsal Düşünceleri	161
"Bütünsel Kişilik" Kavramı ve "Felsefede Yeni İlkeler"	169
Slavsever Kilise Anlayışı	175
Tutucu Bir Ütopyacılık Olarak Slavseverlik	179
Slavseverciliğin Bölünüşü	186
Y. Samarin (1819-1876) ve A. Koşevlev.....	187
Ivan Aksakov (1823-1886).....	188

YEDİNCİ BÖLÜM

RUS HEGELCİLERİ: "GERÇEKLİKLE UZLAŞMA"DAN "EYLEM FELSEFESİ"NE GEÇİŞ	191
Nikolay Stankeviç	193
Mihayil Bakunin	195
Vissaryon Belinski	199
Aleksandr Herzen	208

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BELİNSKİ VE BATICILIĞIN ÇEŞİTLİ BİÇİMLERİ	219
Belinski'nin Batıcılığı	221
<i>Eski Rusya ve yeni Rusya</i>	221
<i>Edebiyatta narodnost' ve natsional'nost' kavramları</i>	224
<i>Belinski'nin Valeryan Maykof ile polemigi</i>	229
<i>Belinski'nin kapitalizmle ilgili tartışmaları</i>	232
Liberal Batılılaştırmacılar	235
<i>Timofey Granovski</i>	236
<i>Konstantin Kavelin</i>	237
<i>Boris Çiçerin</i>	239

DOKUZUNCU BÖLÜM

PETRAŞEVSKİ ÇEVRESİ	243
Petraşevskicilerin Toplumsal ve Siyasal Düşünceleri	244
Mihayil Butaşeviç-Petraşevski (1821-1866).....	244
Petraşevskicilerin Felsefi Düşünceleri	250

ONUNCU BÖLÜM

"RUS SOSYALİZMİ" NİN KÖKENLERİ	257
Herzen'in Görüşlerinin Gelişimi*	258
<i>Herzen'in geçirdiği inanç bunalımı</i>	258
<i>Herzen'in "Rus sosyalizmi" kavramı</i>	262
<i>Herzen'in "eski dünya"yı eleştirisi</i>	268
<i>Herzen'in özgürlük ve zorunlulukla ilgili görüşleri</i>	270
<i>Herzen'in eski bir yoldaşa mektupları</i>	275
<i>Nikolay Ogaryov</i>	283

ON BİRİNCİ BÖLÜM

NIKOLAY ÇERNİŞEVSKİ VE 1860'LARIN "AYDINLATICILAR" I	287
Çernişevski'nin Yaşamı ve Antropolojik Materyalizmi	292
<i>Çernişevski'nin sanat felsefesi</i>	298
<i>Çernişevski'de antropolojik ilke</i>	303
<i>Çernişevski'nin Rusya'nın geleceği hakkındaki düşünceleri</i>	308
<i>Çernişevski'nin Rus düşünce tarihi içindeki yeri</i>	311
Nikolay Dobrolyubov ve	
"Gereksiz Adamlar" Konusundaki Tartışma	314
Dimitri Pisarev ve "Nihilizm"	323
"Aydınlatıcılar"ın Eleştiricileri: Grigoryev ve Strahov	331
<i>Poçvenniki: "Toprağa dönüşçüler"</i>	332
<i>Apollon Grigoryev (1822-1864)</i>	332
<i>Nikolay Strahov (1828-1896)</i>	337

ON İKİNCİ BÖLÜM

POPÜLİST İDEOLOJİLER	341
Sunuş	341
"Halka Gidiş" Tutumundan "Halkın İradesi" Noktasına	345
<i>Toprak ve Özgürlük'ün bölünmesi:</i>	
<i>Çernyi Peredel ve Narodnaya Volya</i>	355

Pyotr Lavrov	359
<i>Lavrov'un yaşamı</i>	359
<i>Lavrov'un "Tarihsel Mektuplar"ı</i>	361
<i>Lavrov'un sosyolojik kavramları</i>	367
Pyotr Tkaçyev	371
Nikolay Mihayilovski	382
<i>Mihayilovski'nin ilerleme kuramı</i>	382
<i>Mihayilovski'nin "bireylik savaşımı" kavramı</i>	395
<i>Mihayilovski'nin sosyoloji kuramının toplumsal içeriği</i>	399

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANARŐİZM	405
Mihayil Bakunin	406
<i>Bakunin'in yaşamı (1814-1876)</i>	406
<i>Bakunin'in felsefi görüşleri</i>	412
<i>Bakunin'in toplum felsefesi</i>	417
Pyotr Kropotkin	422
<i>Kropotkin'in yaşamı (1842-1921)</i>	422
<i>Kropotkin'in tarih felsefesi</i>	424
<i>Kropotkin'in gelecek görüşü</i>	429

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REFORMLARDAN SONRAKİ GERİCİ İDEOLOJİLER	435
Nikolay Danilevski	437
Konstantin Pobedonostsev	445
Konstantin Leontiyev	449

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

PEYGAMBER GİBİ İKİ YAZAR: DOSTOYEVSKİ VE TOLSTOY	461
Fyodor Dostoyevski	463
<i>"Kristal Saray" ve "karanlık mahzen"</i>	463
<i>"İnsan-Tanrı"nın eğri büğrü yolları</i>	469
<i>Ulusal kurtuluőçuluk ve "tüm insanlık" düşüncesi</i>	478
Lev Tolstoy	485
<i>Tolstoy'un tinsel bunalımının evreleri</i>	486
<i>Tolstoy'un yařam felsefesi</i>	495
<i>Tolstoy'un din hakkındaki görüşleri</i>	498

<i>Tolstoy'un uygarlık eleştirisi ve toplumsal idealleri</i>	504
<i>Tolstoy'a göre sanatın rolü</i>	510
<i>Bir Dostoyevski-Tolstoy Karşılaşması</i>	514

ON ALTINCI BÖLÜM

ÇEŞİTLİ POZİTİVİST AKIMLAR	519
Sunuş	519
Doğmatik Pozitivizm: Grigory Virubov	522
Eleştirel Pozitivizm: Vladimir Leseviç	525
<i>Aleksandr Vivedenski (1856-1925) ve yeni Kantçılık</i>	529
Pozitivizm ve Psikoloji	530
<i>Matyev Troitski (1835-1899)</i>	530
<i>Konstantin Kavelin*</i>	531
<i>Nikolay Grot (1852-1899)</i>	535
Pozitivizm ve Sosyoloji	538
<i>Eugene de Roberty (1843-1915)</i>	538
<i>Maksim Kovalevski (1851-1916)</i>	544
<i>Nikolay Karayev (1850-1931)</i>	548

ON YEDİNCİ BÖLÜM

VLADİMİR SOLOVİYEV VE METAFİZİK İDEALİZM	551
<i>Soloviyev'in yaşamı</i>	552
Soloviyev'in Din Felsefesi	553
<i>Soloviyev'in yeniden bütünlenme felsefesi</i>	556
<i>Soloviyev'in "Tanrı-insanlık" ve "Sofya" kavramları</i>	563
<i>Soloviyev'in teokratik ütopyası ve aşk kuramı</i>	567
<i>Nikolay Fedorof (1828-1903)'un Soloviyev üzerindeki etkisi</i>	572
<i>Soloviyev'in etiğin özerkleşmesi ve epistemoloji kavramı, apokaliptik karakehaneti</i>	574
<i>Soloviyev'in estetiği</i>	579
<i>Soloviyev'in görüşlerini sürdürenler</i>	581
Aleksey Kozlov ve Pan-Psişizm	583
Boris Çiçerin* ve 19. Yüzyılın İkinci Yarısının Hegelcileri	586
<i>Nikolay Debolski (1842-1918)</i>	595
<i>Pavel Bakunin (1820-1900)</i>	596
<i>Aleksandr Sukovo-Kobilin (1817-1903)</i>	597

POPÜLİZMDEN MARKSİZME	599
Sunuş	599
Popülizm ile Marksizm Arasında Kalanlar	603
<i>Georgi Plehanov (1856-1918)</i>	603
<i>Aleksandr Ulyanov (1866-1887)</i>	607
Plehanov ve "Rasyonel Gerçeklik"	609
Plehanov'un Edebiyat Eleştirmenliği ve Sanat Felsefesi	623
Legal Popülizm	628
<i>Vasili Bervi-Flerovski (1829-1918)</i>	629
<i>V.P. Vorontsof (1847-1918)</i>	629
<i>N. Danielson (1884-1918)</i>	634
Legal Marksizm	638
<i>Pyotr Struve (1870-1944) ve N. Ziber</i>	640
<i>Nikolay Fedoseyev (1871-1898)</i>	646
Lenin'in Erken Dönem Yazıları	647
<i>AD DİZİNİ</i>	657
<i>KAVRAM DİZİNİ</i>	667

YAZARIN ÖZGÜN LEHÇE BASKIYA ÖNSÖZÜ

Elinizdeki Rus düşünce tarihini okumaya başlayan okuyuculardan bazıları, bu çalışmada felsefenin neden toplumsal düşünceyle bu kadar sıkı bir bağlantı içinde ele alındığını ve belki aynı zamanda yazarın, tarihi neden 1760'ta başlatıp 19. yüzyıla kapattığını merak etmiş olabilir.

Önce birinci soruyu yanıtlamaya çalışayım: Belli bir ülkenin felsefe tarihini yazmanın, bazı kolaylıklarının yanı sıra birtakım güçlüklerinin de olacağı ortada. Örneğin, ele alınan dönem, dünya felsefesinde başlı başına bir bölümü temsil eden bir zaman dilimine rastlamadıkça, kuramsal felsefeyi herhangi bir ulusun düşüncesinin çerçevesi içinde tutmaya çalışmak hiç de kolay değildir. Öte yandan, daha çok felsefi kuramlarda dile getirilen “dünya görüşleri”ni belirleyen tarihsel etmenlerle, bu görüşlerin toplumsal işlevleriyle ilgilenen bir tarihçi, düşüncelerle bu düşüncelerin içinde türetildikleri somut siyasal ve kültürel koşullar arasındaki bağlantıları gösterebilmek için, işlediği konuyu ulusal çerçevesi içinde ele alıp incelemek isteyecektir. Ancak böyle bir yaklaşım ister istemez, vurgunun, salt kuramsal felsefeden, çeşitli siyasal ve toplumsal düşünce akımlarının felsefi kaynaklarına doğru kayması anlamına gelecektir.

Rusya örneğinde, bunun dışında, felsefe tarihinin içine top-

lumsal düşünceleri de sokmanın gereğini kuvvetle destekleyecek birçok başka neden vardır. Önce, felsefenin Rusya’da, öteki bazı ülkelere göre oldukça geç bir tarihte görüldüğünü ve genellikle ayrı bir disiplin olarak kabul edilme olanağı bulunmadığını belirtelim. Bu, bir dereceye kadar, sıkı bir biçimde denetim altında tutulan üniversitelerin, kurgusal (spekülatif) düşünüşü engelleyen son derece güç siyasal koşullar içinde bulunmalarının bir sonucuymuştu. Kurgusal düşünce alanında bir parça gelişmenin ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında göze görünür duruma geldiği söylenebilir. Felsefenin özerk bir disiplin olarak doğuşunu geciktiren bir başka etmen, 19. yüzyıl Rusya’sı *inteligentsiya*’sının (aydınlarının) içinde bulunduğu özel durumdu. Siyasal baskının, geri kalmışlığın ve acil çözüm bekleyen toplumsal sorunların acısını yüreklerinde duyan aydınlar, hemen toplumsal sonuçlar doğurmayacak konularla ilgilenmediler. Dolayısıyla felsefi düşünce, ontolojinin ve epistemolojinin geleneksel sorunlarının bir dereceye kadar savsaklanması pahasına, etik [ahlâk felsefesi] sorunlarıyla, tarihsel-felsefi sorunlarla, siyasal ve çoğu zaman dinsel sorunlarla sınırlı kaldı. “Salt felsefe” ile uğraşmak, 19. yüzyılın ikinci yarısında, aydınların en etkili kesimini oluşturan popülist çevrelerde ahlâka sığmayan bir davranış, halkın kutsal davasına karşı bir ihanet olarak görüldü.

Buraya dek anlattığım nedenler, dar bir profesyonel açıdan yaklaşarak bir Rus felsefe tarihi yazmayı verilen emeğin karşılığının alınamadığı “nankör” bir iş durumuna düşürdü. Radlov, Şpet, Jakovenko tarafından yazılan, Birinci Dünya Savaşı’nın öncesinde ve sonrasında yayımlanan kitaplar bunu göstermektedir.¹ Bu yazarlar, daha çok akademik filozoflar üzerinde durup, felsefeyi tanımlamada formalist (biçimci) bir ölçüte başvurduklarından, Rus düşünce tarihinin çok yoksullaştırılmış bir görünümünü ortaya koymak ve sonuçta, Rus

1 E.L. Radlov, *Ocherk istorii russkoi filozofii*, (St. Petersburg, 1912); G. Şpet, *Ocherk razvitiia filozofi v Rossii*, (Petrograd, 1922); B. Jakovenko, *Dejiny ruske filozofie*, (Prag, 1939). [Rus düşünür ve yazarlarının adları okunuşuna göre Rusça, Lehçe kitap adları ise İngilizce çevirideki Latin harfleriyle olduğu gibi aktarıldı – ç.n.]

düşüncelerinin özgünlüğünü tümüyle yadsımak durumunda kalmışlardır. Vardığım bu sonuca, söz konusu yazarlardan alınıp gösterilecek sözlerle karşı çıkılabilir; ne var ki Rus düşünüşünün Batı Avrupa düşüncesine olan bağımlılığı apaçık görülürken, konu sınırlı bir bakış açısından ele alındığında, özgün yönlerini ortaya koymanın hiç de kolay bir iş olmayacağı açıkça bellidir. Rus düşüncesinin şaşırtıcı özgünlüğü, ancak Rus düşünce tarihi bağlamı içinde, yani eğitim görmüş Rusların içten bir kaygıyla yaklaştıkları sorunlarda ülkenin geleceği bakımından büyük bir önem yattığına ilişkin sezgileri ışığında kavranabilir. Bu söylediklerim 19. yüzyıl Rus düşüncesi için daha da geçerlidir: 19. yüzyılda çeşitli düşüncelerin ve etkilerin birbirini benzeri görülmedik derecede besleyip çoğalttıklarını; büyük bir ulusun hızla çağdaştırılması işinin kısa bir zaman dilimi içine sıkıştırılıp sığdırıldığını; toplumsal yapı içinde ve düşünüş biçimlerinde eski ve yeni öğelerin garip bir biçimde yan yana gelip varlıklarını sürdürdüklerini; dış etkiler hızla yayılırken, entelektüel seçkinlerin bir yandan Batı Avrupa'nın toplumsal gerçeklerinden ve düşüncelerinden etkilendiklerini, öte yandan durmaksızın kendi ülkelerinin geleneklerini ve toplumsal gerçeklerini ortaya çıkardıklarını görüyoruz. Tüm bu etmenler, 19. yüzyıl Rus düşünce tarihinin, çok daha zengin felsefi gelenekleri olan birçok gelişmiş ülkenin düşünce tarihinden daha ilgi çekici ve daha dramatik bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Buna Rus aydınlarının ödün vermez ideolojik bağlılık gelenekleri, ahlâk ilkeleri arama yolundaki tutkulu çabaları ve karşısındaki sorunların ne derece "çetin ceviz" olduğunu anlamakta gösterdikleri kavrayış da eklenmelidir.

Bu sözlerimle, felsefi sorunların ancak toplumsal-siyasal düşünce geleneğinin bir parçası olarak ele alınıp incelenebileceğini söylemek istemiyorum. Gerçekten, ileriki bölümlerde, Rus toplumsal düşüncesinin yalnızca önemli felsefi uzantıları olan yönleri üzerinde durulduğu görülecektir. Toplum felsefesinin gösterdiği gelişmenin kavranması açısından gerekli olmadıkça, somut siyasal programlar tartışmaya dâhil edilme-

miştir. Felsefi kuramlar ise, toplumsal bakımdan taşıdıkları anlam ve tarihsel önemleri açısından ele alınmıştır; bununla birlikte, Rus düşünce tarihinin ana akımının dışında kalan, onu pek az etkileyebilmiş olan filozoflar, inceleme dışında bırakılmamıştır. Ama böyle bir çalışmayı kaleme alan yazarın amaçlarından biri de, ortaya işe yarar bir başvuru yapıtı koymak olunca, bu konuda bazı seçimlerde bulunmak kaçınılmaz bir durumdu; o ya da bu düşünürün incelemeye katılması ya da dışarıda bırakılması kararı, daha çok salt felsefi ölçütlere başvurularak verildi.²

İkinci sorunun, (niçin bu başlangıç ve bitiş tarihlerinin alındığı sorusunun) yanıtına gelince, seçilen bu tarihler felsefi ölçütlerden çok tarihsel ölçütlerle belirlendi. Rusya’da edebiyat ve kültür alanlarında olağanüstü verimliliğin görüldüğü bir çağ olan 19. yüzyıl, onu yapısal bir bütün olarak görüp ele almamızı sağlayacak birçok özelliğe sahiptir. Bu, bir “*inteligentsiya*”nın, terimin özellikle Rusça anlamıyla, kendilerini ülkelerinin geleceğinden sorumlu gören eğitimli insanlar grubunun, görüş birliği içinde olmamalarına karşın, gericiğe karşı mücadele anlayışında birleştikleri bir çağdı. Bu anlamda kullanıldığında “*inteligentsiya*” kavramının ahlâksal bir kategori olduğu kadar, hükümete karşı bir tavır sergilemekle aynı anlama geldiği düşünülürse, bir siyasal kategori oluşturduğu bile söylenebilir.³ Bu çağda Rusların kendilerine

2 Şunu da belirtmeliyim ki, bu kitapta Rusya’da mantık disiplininin tarihi ve bilim felsefesi tartışılmamaktadır.

3 Bu konuda tipik bir örnek, Rus toplumsal düşüncesinin Ivanov-Razumnik’in *Istoriia russkoi obshchestvennoi mysli* (St. Petersburg, 1907) [Rus Toplumsal Düşünce Tarihi] adını taşıyan, Rus tarihini, biri, kişinin kendini toplumun iyiliği için kurban etmesinde doruğuna ulaşan nonkorformist “etik bireycilik”; ötekisi, burjuvazinin kültürsüz bencilliğini (yani burjuvazinin yarattığı gerçekliği) benimseme olan iki soyut ilke arasındaki kavga olarak yorumlayan yeni - popülist tarihidir. Razumnik’e göre, “*Intelegentsiya*” tam anlamıyla bir etik (ahlâksal) kategoridir; ancak bir “bireyci” olan ve burjuvaziye karşı çıkan bir kimse, *inteligentsiya*’nın (aydın takımının) bir üyesi sayılabilir.

Ivanov-Razumnik’in bu yapıtı, Rus aydınına bir övgü niteliğinde olup, onun rolünü mitsel bir konuma yükseltmektedir. 19. yüzyılda Rus aydınlarının kendi kendilerini eleştirme eğilimi içine girdikleri anımsanırsa, böyle bir tutum o çağ için söz konusu olamaz. Rus aydınları ancak 20. yüzyılda, geri-

sordukları soruların tümü ulusal kimlikleriyle ilgiliydi: “Biz kimiz?”, “Nereden geliyoruz, nereye gidiyoruz?”, “İnsanlığa yapabileceğimiz katkı nedir?”, “Bize verilen görevi yerine getirebilmek için neler yapabiliriz?” Düşünen Ruslar bu sorulara yanıt bulmaya çalışırken, kendi durumlarına daha ileri ülkelerin perspektifinden bakmak ve bu ülkelerin kuramsal kavrayış yöntemlerini kullanmak gibi bir olanağı elde etmelerini sağlayan, “geri kalmışlığın ayrıcalığı” olarak nitelenebilecek özel bir ayrıcalıktan yararlandılar. Dolayısıyla bu düşüncelerin alınıp benimsenmesini izlemek, yalnızca akademik bir ilgi sorunu değil, Rus düşüncesini şekillendiren ve hızla gelişmesini sağlayan düşünsel ortamın ortaya çıkarılmasına ilişkin çabanın da önemli bir bölümüdür.

18. yüzyılın ikinci yarısının düşünürleri de, yazdıkları konular 19. yüzyılda tartışılacak sorunların nüvelerini taşıdığı için kitaba alındı. Rus felsefesinde son derece önemli bir yeri olan, Rusya'nın gelecek yüzyıllarda ne yönde gelişeceği sorunu, insanların kafalarını ilk kez II. Katerina zamanında kurcalamaya başladı; bu aynı zamanda, siyasal erki elinde tutan seçkinlerle, düşünüşü tekelinde tutan seçkinler arasındaki birliğin yavaş yavaş çözüldüğü bir dönemdi. Eğitimli seçkinler kendilerini hem soyluluğun ana dalını oluşturan tabakadan hem de Batılılaşma sürecini başlatarak -doğuşunda rol aldıkları- çarçı otokrasiden ayırdılar ve bağımsızlıklarının temellerini attılar. Milyukof'un da belirttiği gibi, Rusya'da kesintiye uğramaksızın süregelen eleştirel toplumsal düşüncenin kökleri Katerina çağına dayanır.⁴

ciliğe karşı üstlendikleri önderlik rolü sona erince, kendilerini böylesine göklere yükseltip yüceltme eğilimine kapılabilirler.

Sahip olduğu değerler sistemiyle tanımlanan bir toplumsal tabaka olarak *intelligentsiya*'sının anlayışının öteki klasik örneğini Polonya'nın verdiğini belirtmekte yarar var. Yaygın kanının aksine, “aydın” (Lehçe'de “*inteligencja*”) terimi, ilk olarak, 1860'larda Rusya'da değil, 1840'larda Polonya'da kullanılmıştır. Polonya ile Rus *intelligentsiya*'ları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ile ilgili yararlı bir inceleme: A. Gella, “The Life and Death of the Old Polish Intelligentsia,” *Slavic Review*, 30. no. 1 (Mart 1971) sayısında bulunmaktadır.

4 P.N. Milyukof, *Ocherki po istorii russkoi kultury*, (St. Petersburg, 1901), cilt 3, s. 248-250 [Rus Kültür Tarihi Üzerine Makaleler]; ayrıca bkz. Marc Raeff, Ori-

Bazı okurlar incelemenin 1917’de değil de 1900’de sona ermesinin nedenini merak edebilir. 19. yüzyılı sona erdiren tarihlerden öteye geçmeme kararı, birçok nedene dayanıyor. Mutlakçılığın [mutlakliyetin, mutlak monarşinin] bunalımının son aşamasının yaşandığı 20. yüzyılın başları, güçlü siyasal grupların doğuşuna sahne oldu. Rus Marksizmi, Rusya’da yalnızca bir aydın akımı olmaktan çıkmış, işçi akımı içinden yandaşlar kazanarak, Sosyal Demokratlar’ın 1903’te yapılan ikinci kongrelerinde iyi örgütlenmiş bir siyasal partinin kurulması yönünde gelişmeye başlamıştı. Siyasal partiler 1905 Devrimi’nden sonra, çalışmalarını açık [legal] olarak sürdürmeye başlamışlardı. Öte yandan *intelligentsiya* kesimi içinde 1909’da *Vekhi* (“İşaret Direkleri”) adlı derginin yayınlanmaya başlamasıyla su yüzüne çıkan bir bunalım yaşanıyordu. Öne çıkan birçok aydın bu yayında 19. yüzyılın [aydınlarının] radikal geleneklerine saldırarak, *intelligentsiya*’nın tek görevinin kültürel değerler yaratmak olması gerektiği vurguladı. Rus siyasal yelpazesinin öteki ucunda, gündelik mücadelenin stratejik ve taktik sorunları, Rusya’nın tarihi ve geleceği üzerine felsefi düşüncelere dalmaktan daha önemli görülmeye başladı. Öte yandan akademik felsefe, profesyonel bir gelişme çizgisi tutturup daha önce savsaklanmış ontolojik ve epistemolojik sorunlar üzerinde yoğunlaştı.

Tüm bunlar 20. yüzyılın başında Rus düşünce geleneğinde radikal bir kırılma görüldüğü anlamına gelmez. Tersine, 19. yüzyıl polemikleri, Rusya ile Avrupa’nın ilişkilerini ve *intelligentsiya*’nın rolünü de dışarıda bırakmaksızın, hem felsefi hem siyasal bağlamlarda yürütülen tartışmalarla sürüp gitti. Bununla birlikte, felsefenin gittikçe artan profesyonelliği açısından bakıldığında ve siyasal düşünce ile siyasal eylemin gittikçe birleştiği hesaba katıldığında, 20. yüzyılın başlarının felsefi ve toplumsal düşünüşünün bu kitapta tartışılmasının herhangi bir amaca hizmet etmeyeceği anlaşılacaktır.

gins of the Russian Intelligentsia: The Eighteenth -Century Nobility, (New York, 1966) ve Nicholas V. Riasanovski, *A Parting of Ways: Government and the Educated Public in Russia. 1801-1855*, (Oxford, 1976).

Elinizdeki çalışma, Rus felsefe ve düşünce tarihi üzerinde on sekiz yıllık bir araştırmanın ürünüdür. Dolayısıyla ister istemez, yazarın Polonya'da ve dışarıda daha önce yayımlanan öteki kitaplarına ve makalelerine dayanmaktadır.⁵

Son olarak, Rus düşüncesini konu alan bu yapıtın yalnızca uzmanlara değil, aynı zamanda çağdaş Avrupa'nın büyük edebiyat geleneklerinden birinin kaynaklarına ilgi duyan öteki okuyuculara da seslendiğinin görüleceğini umuyorum.

ANDRZEJ WALICKI

5 Özellikle şu üç kitabıma bakınız: *Osobowosc a historia. Studia z dziejow literatury i mysli rosyjskiej* [Kişilik ve Tarih: Rus Edebiyatı ve Rus Düşüncesi Üzerine Çalışmalar] Varşova, 1959; *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth - Century Russian Thought* (Slavcılık Tartışması: 19. Yüzyıl Rus Düşüncesinde Tutucu Bir Ütopyanın Tarihi) Oxford, 1975, ilkin, 1964 yılında Lehçe olarak yayımlanmıştı ve *The Controversy over Capitalism. Studies in the Social Philosophy of the Russian Populists* (Kapitalizm Üzerine Tartışmalar: Rus Popülistlerinin Toplum Felsefesi Üzerine Çalışma), Oxford, 1969.

YAZARIN İNGİLİZCE ÇEVİRİYE ÖNSÖZÜ

Elinizdeki kitap, Rus düşünce tarihi üstüne yirmi yılı bulan çalışmalarımın ürünü olarak, Lehçe yazıldı.¹ Bununla birlikte, bu üründe, Polonyalı Rus edebiyatı tarihçileri kadar, Polonyalı felsefi ve toplumsal düşünce tarihçileri arasında yapılan canlı bir görüş alışverişinin payının da bulunduğunu belirtmek gerekir. Rus düşüncesine karşı duyduğum ilgi, ülkemdeki birçok kişi gibi, Rus kültürünü kavramanın Polonyalıları için büyük bir önem taşıdığı bilincine varmamla başladı. Bu kitabın gerisinde, böyle bir Polonya geleneği yatmaktadır. Birçok şeyi borçlu olduğum Polonyalıların Rus olan her şeye düşmanlık duyduklarını ileri süren yaygın bir görüş bulunmasına karşın, Polonya'nın bölüşüldüğü dönemlerde bile, Rus aydınlarının büyük düşünsel geleneklerinin değerini tam anlamıyla kavramış ve hatta bazen bu geleneğe hayranlık duyan ve Rusya ile Polonya arasında düşünsel köprüler kurma görevini üstlenen, daha da ileri giderek, kendilerine düşen görevin Rusya ile Batı arasında köprü kurmak olduğunu düşünen bilginler ve yazarlar vardı. Bu konuda, Rus devrimci akımını ele alan ilk tarih yapıtlarından birinin -ve Birinci

1 Lehçe adı: *Rosyjska filozofia i myśli spoleczna od Oswiecenia do marksizmu* (Varşova, 1973).

Dünya Savaşı'ndan önce bu konuda yazılan tarihlerin en iyisinin- bir Polonyalı Marksist olan Ludwick Kulczycki tarafından yazıldığını;² “Halkın İradesi” [popülist] akımının kahramanlarını ve Rus popülizminin bütün düşüncelerini göklere çıkaran ilk tarihsel romanı, [20.] yüzyılımızın başının en etkili Polonyalı filozof ve edebiyat eleştirmeni Stanislaw Brzozowski'nin kaleme aldığını;³ son olarak Avrupa'da Rus din felsefesinin taşıdığı önemi tam anlamıyla kavrayan ilk düşünürün (Çek filozof ve devlet adamı T.G. Masaryk'in yanı sıra) Polonyalı Katolik filozof Marian Zdziechowski olduğunu belirtmek yeter. Bu yazarlardan Kulczycki'nin ve Brzozowski'nin (onlarınkinden farklı tarihsel koşullar içinde Rus düşünce tarihi alanındaki araştırmama başladığımda) hayal gücüm ve düşüncem üzerinde büyük etkileri oldu.

Bunları belirttikten sonra, bu kitabın aynı zamanda Büyük Britanya'ya ve Birleşik Devletler'e sık sık yaptığım gezilerin de ürünü olduğunu eklemekten hoşnutluk duyuyorum. Kitabımın, İngiliz ve Amerikan bilginleriyle olan bu ilişkilere neler borçlu olduğunu ortaya koymak kolay değil, ama bu ilişkilerim söz konusu olmasaydı, kuşkusuz, kitabım da şimdiki durumundan oldukça farklı olacaktı. İngilizce çeviriye yazılan önsözde bu gerçeğin belirtilmesinin gerektiğini düşündüm.

İlk kitabımın⁴ yayımlanmasından kısa süre sonra, Birleşik Krallık'ta ve Birleşik Devletler'de bir yıl çalışma olanağı sağlayan bir Ford araştırma bursu aldım. İlk durağım Oxford oldu; burada düşüncelerime içten bir ilgi gösteren ve beni 19. yüzyıl

2 Bkz. L. Kulczycki, *Rewolucja rosyjska* (iki cilt, Lvov, 1909). Bu kitabın Almanca çevirisi, 1910'da Gotha'da *Geschichte der russischen Revolution* adıyla yayımlandı; Rusça çevirisi ise, yazarın özel olarak hazırladığı elyazmasından yapıldı, *Istoriia russkogo revoliutsionnogo dvizheniia* [Rus Devrimci Hareket Tarihi]. başlığıyla, 1908'de, St. Petersburg'da basıldı.

3 1908'de basılan bu romanın adı *Plomienie* olup “Alevler” anlamına gelmektedir. Brzozowski, Rus kültürüne hayrandı ve kitaplarının birçok sayfasını ona ayırdı. Öteki şeylerin yanı sıra, Herzen üzerine parlak bir deneme de yazdı.

4 A. Walicki, *Osobowosc a historia. Studia z dziejow literatury i myśli rosyjskiej* (Kişilik ve Tarih: Rus Edebiyatı ve Rus Düşüncesi Üzerine Çalışmalar) Varsova, 1959.

Rusya'sında Slavseverler ile Batılılaştırmacılar arasındaki çatışmaları tüm boyutlarıyla ele alacak bir monografi yazma konusunda yüreklendiren Sir Isaiah Berlin ile tanıştım. Bundan bir süre sonra Birleşik Devletler'e geldim ve orada kendimi, R. Pipes, J.L. Billington, M. Malia, N.V. Riasanovski, G.L. Kline gibi genç, ama o tarihlerde bile sivrilmiş Rus düşünce tarihi uzmanlarının; zamanlarını benimle konuşmaya ayıran, ilgilendiğimiz çalışma alanının önemi konusundaki duygularımı paylaşan kimseler arasında buldum. O tarihlerde (1960'ta) Rus düşünce tarihi, bilinen nedenlerden dolayı, gittikçe daha fazla ilgi çeken bir konu haline geliyordu; bu artan ilgi, Polonya'da olduğu gibi, Amerikan aydınlarının da Sovyet Rusya hakkında daha derin bir bilgi ve anlayış edinmenin ülkeleri için yaşamsal önem taşıdığına bilincine varmalarının bir kanıtıydı ve böyle bir anlayışı sağlayacak anahtarlardan birinin Rus ulusunun düşünsel yaşamöyküsünün incelenmesi olduğu anlaşılmıştı. Amerikalı meslektaşlarım gibi ben de düşüncelerimi, Rusya'dan Birleşik Devletler'e gelmiş olan eski bilginler kuşağının Roman Jakobson, Alexander Gersçenkron, Pitirim Sorokin, Peder George Florovski ve Boris Nikolayevski gibi önde gelen temsilcileriyle tartışma ayrıcalığına kavuşmuştum. Bana Berkeley'deki California Üniversitesi'nde ilk İngilizce konuşmamı yapma fırsatı verildi.⁵ Bu konuşma aynı zamanda Rus Slavseverliği hakkındaki daha sonra *The Slavophile Controversy* ("Slavseverler Tartışması") yapıtında geliştirdiğim yorumumun ilk taslağını oluşturdu.⁶

5 Bu konuşmanın metni, *California Slavic Studies*, no 2 (1963)'de "Personality and Society in the Ideology of Russian Slavophiles. A Study in the Sociology of Knowledge" (Rus Slavseverlerinin Ideolojisinde Kişilik ve Toplum. Bir Bilgi Sosyolojisi Çalışması) adıyla yayımlandı.

6 Bu kitap, Lehçe'de *W Kuegu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego slowianofilstwa* (Varşova, 1964) [Kuegu'da Muhafazakâr Ütopyalar. Rus Slavcılığının Yapısı ve Dönüşümü] adı altında çıktı, *Una Utopia Conservatrice* (Turin, 1973) İtalyanca çevirisinde, Polonya baskısının başlığındaki vurgulama olduğu gibi korundu. İngilizce'de *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth Century Russian Thought* (Oxford, 1975) başlığı altında göründü. İngilizce'ye çeviren, elinizdeki kitabı da çevirmiş olan Hilda Andrews - Rusiecka idi.

Daha sonraki yıllarda, çok yararını gördüğüm iki konuk araştırmacı bursu ile (1966-1967 [öğretim yılında] ve 1973 güzünde) Oxford Üniversitesi All Souls Koleji'nde bulundum; bu bana İngiliz bilim adamlarıyla olan ilişkilerimi geliştirme ve 1976 yılının kış ve ilkbahar sömestri için Stanford Üniversitesi'nde bir konuk profesörlük elde etme olanağı verdi. 1966-1967 akademik yılında, Sir Isaiah Berlin'in Rus düşünce tarihi seminerine katıldım ve Rus popülizmi⁷ hakkındaki kitabımı yazdım. Stanford Üniversitesi'nde Kratter Tarih Kürsüsü konuk profesörü olarak görev yaptığım dönemde (öncelikle Profesör Terence Emmons'ın adını anmaktan mutluluk duyacağım) Amerikalı dostlarımla sayıları arttı ve Amerikalı öğrencilere öğretmenlik etme deneyimi kazanmam konusunda çok değerli bir fırsat sundu. Bu deneyimin bir ürünü olarak, elinizdeki kitabın Birleşik Devletler'de ve İngilizce konuşulan öteki ülkelerde Rus düşünce tarihi ders kitabı olarak kullanılabilceği sonucuna vardım.

Bu noktada, bazı çekincelerimle ilgili açıklamalarda bulunmam gerekli görünüyor. Felsefeye yaklaşımım, salt felsefi olmaktan çok, tarihsel nitelikte olmakla birlikte; bir felsefe tarihçisi olduğum için, elinizdeki kitapta doğal olarak, felsefi sorunlar üzerinde Rus düşünce tarihi kitaplarının çoğunda görülenden daha fazla durulmaktadır. Ancak, bu kitapta felsefi düşünceler, teolojik, siyasal, ekonomik ve öteki düşüncelere yönelik yaklaşımındaki gibi özerk bir akademik disiplin olarak değil, Aydınlanma döneminden [20.] yüzyılımızın başına dek, düşünen Rusların kafalarını biçimlendiren düşünce akımlarının genel tarihinin bir parçası olarak ele alınmıştır. Amerikalı tarihçilerin (belki çoğunun felsefe eğitimi görmemiş olmalarından dolayı)⁸ Rus düşünce tarihinin fel-

7 Andrzej Walicki, *The Controversy over Capitalism. Studies in the Social Philosophy of the Russian Populists*, Oxford, 1969. Bu kitabın ilk biçimi, Rus Popülist yazılarının derlendiği bir antoloji olan *Filozofia spoleczna narodnictwa rosyjskiego* [Rus Popülistlerin Sosyal Felsefesi] (der. A. Walicki, 2 cilt, Varşova, 1965)'e "Giriş" olarak Lehçe yazılıp yayınlanmıştı.

8 Profesyonel filozof olan George L. Kline'nin Rus düşünce tarihi araştırmalarına yaptığı katkılar, bu eğilimden ayrılan önemli bir kuraldışı örnek oluşturur. Rus düşünürleri hak-

sefi yönlerini, öteki yönlerinde görülenden daha fazla geçiştirdiklerini sanıyorum. Amerikalı öğrencilerin sık sık Masaryk'in (çok değerli olduğundan kuşku bulunmamakla birlikte, son derece özel bir felsefi bakış açısından yazılmış olan)⁹ eski[miş] klasik kitabını kullanmak zorunda kaldıklarını ya da Rus felsefesi hakkındaki bilgilerini, bundan da kötü bir yolla, sürgündeki Rus Ortodoks filozoflarının son derece tek yanlı kitaplarından edinmek durumunda olduklarını gördüm.¹⁰ Bu durumda, kitabımın felsefeyle ilgili kısımlarının, yalnızca doğrudan doğruya Rus felsefesi alanında uzmanlaşan az sayıdaki Amerikan bilginine ve öteki ülkelerin bilim adamlarına değil, geniş anlamıyla Rus düşünce tarihiyle ilgilenen, sayıları çok daha fazla olan okuyucular grubuna da yararlı olacağını umuyorum.

Elinizdeki İngilizce çeviri[den yapılmış Türkçe çeviri] Lehçe yazılmış özgün biçiminden farksızdır. Önemli sayılabilecek tek fark, yapıtı İngilizce baskının tarihine biraz daha yaklaştırmak için ve İngilizce okuyucularına karşı öğretici niteliğini artırmak amacıyla, son zamanlarda İngilizce'de basılmış önemli kaynakları daha fazla göstermenin yararlı olacağı düşüncesiyle, dipnotlarında yapılan değişikliklerle sınırlıdır. Rus düşünce tarihi konusunda yazılmış kitapların büyük bölümü, doğal olarak, Rusça yazılmış oldukları için, bu güç bir karar oldu. Böyle bir karara varırken, bu kitabın *The Russian Review* dergisinde yayımlanan kısa bir özetinde belirttiğim gibi, konuyla ilgili geniş bir Rusça ve Sovyet ikincil kaynaklar listesinin “konunun uzmanlarınca bilineceği, uzmanı olmayanlarca ise

kında yazılan, Rus tarihi öğrencilerince geniş çapta kullanılan en değerli Amerikan antolojisinin de *Russian Philosophy* adını taşıması ilginçtir; bkz. *Russian Philosophy* (der. J.M. Edie, J.P. Scanlan ve M.B. Zeldin) George L. Kline'nin işbirliğiyle (3 cilt, Chicago, 1956).

9 T.G. Masaryk, *The Spirit of Russia* (2 cilt, Londra ve New York, 1955); ilk olarak 1913 yılında Almanca olarak yayımlanmıştı.

10 Bunun iki örneği: N.O. Lossky, *History of Russian Philosophy*, (Londra, 1952) ve V.V. Zenkovsky, *A History of Russian Philosophy* çev. G.L. Kline (2 cilt, Londra, 1953). Bu kitapların ikincisi, Rus düşüncesindeki din akımların incelenmesi bakımından değerli olmakla birlikte, ikisi de, Rus düşüncesinin dinsel düşünceler dışındaki akımlarının son derece çarpıtılmış bir görünümünü sunmaktadır.

İngilizce yayımlanmış kitapların kaynakçalarında kolaylıkla bulunabileceği”¹¹ düşüncesinden hareket ettim.

ANDRZEJ WALICKI

Ağustos, 1978

11 Andrzej Walicki, “Russian Social Thought: An Introduction to the Intellectual History of Nineteenth Century Russia,” *The Russian Review*, 36, no. 1 (Deak. 1977), s. 2n.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ İÇİNDEKİ EĞİLİMLER

Rusya’da Aydınlanma düşüncesinin doğmasına yol açacak koşullar, onlarca yıllık süreçte ağır ağır gelişen bir süreç içinde oluştu. Bu süreç, Büyük Petro’nun reformlarıyla ve Rusya’nın zora dayanılarak Batılılaştırılmaya çalışılmasıyla başlamışsa da tarihçiler, özel anlamıyla “Aydınlanma” akımının 19. yüzyılın ilk yarısından, yani II. Katerina yönetiminin (1762-1796) ilk yıllarından önce başlamadığı noktasında birleşiyor.

Petro’nun reformları, en önemli hedeflerine ulaşarak Rus devletinin askerî ve teknik alanda olabildiğince hızlı ve etkili bir biçimde çağdaşlaşmasını sağladı. Plehanov’un da belirttiği gibi, 18. yüzyılın ilk yarısının önde gelen önderleri, Aydınlanma’ya “kısa sürede sağlayacağı pratik yararlar”¹ açısından baktılar. Siyasal ve toplumsal sistemin tepeden tırnağa reformdan geçirilmesinin gerekebileceğini düşünmediler. Otokrasinin elindeki “Musa Asası”na, onun [dürterek] ulusu uyandırıp, aydınlatma ve ilerleme yoluna sokabilecek güçte uygarlaştırma misyonuna karşı, içlerinde derin bir inanç yatmaktaydı. Büyük Rus bilgini, ozanı, edebiyat kuram-

1 Georgi Plehanov, *Istoriia russkoi obschestvennoi mysli*, Plehanov, *Sochineniia*, (2. baskı, Moskova ve Petrograd, 1920-1927) içinde, cilt 22, s. 307.[Rus Toplumsal Düşünce Tarihi, Plehanov, Eserler]

cısı ve Moskova Üniversitesi'nin kurucusu Mihayil Lomonosof (1711-1765) bile bu inançtaydı.

Bununla birlikte, Katerina dönemi, aydınlanmış saray çevrelerinin görüşlerinden ayrılan bağımsız bir kamuoyu oluşturduğu söylenebilecek düşüncelerin doğuşuna tanık oldu. Batılılaşmanın neden olabileceği toplumsal ve ahlâksal etkilerle, ileride sağlayabileceği yararları tartmanın zamanının geldiği düşünüldü. Ahlâk sorunlarına karşı duyarlılığın artması, olgulara ve olaylara daha eleştirel bir açıdan bakılmasına ve daha geniş çevrelerin yaşanan kötülüklerin farkına varmasına imkân tanıdı. Bu sorunlar üzerinde bir kez düşünölmeye başlanınca artık hiçbir şey insanları söz konusu kötülüklerin kaynağını, daha önceden doğru olup olmadıkları araştırılmadan benimsenen ilkelerde, toplumsal düzenin ve devletin yetkesinin (otoritesinin) dayandığı temellerde aramaktan alıkoyamadı. Çağdaş siyasal muhalefet ilk filizlerini böylece vermiş oldu ve bu muhalefet, ister istemez "aydınlanmış" otokrasinin reform şevkini kırdı. Bunun yarattığı baskılar ise, devlet yetkilileri ile ülkenin aydınları arasında gittikçe artan sürtüşmeleri başlattı.

Bu süreçte, II. Katerina yönetimi sırasında Rusya'ya yayılan Fransız Aydınlanma felsefesinin önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Gerçekten, Rus Aydınlanma düşüncesi, Fransız Aydınlanma düşüncesinin hazırladığı ortamda, bu düşüncenin üzerinde düşünölmekten benimsenen geleneklere ve toplumsal kurumlara karşı eleştirel tutumunun yarattığı ortamda olgunlaştı ve göreceğimiz gibi, Aydınlanma'nın en inançlı düşmanları bile kendilerini bu ortamın etkisinden kurtaramadılar.

II. Katerina ve Aydınlanma Felsefesi

Bu konuda ilk önce, Fransız düşüncesinin ülkeye girip yayılmasını imparatoriçenin bizzat desteklediğini belirtmeliyiz. Hatta imparatoriçe, Fransız Aydınlanma felsefesini ülkesinin iç ve dış politikasında bir araç olarak kullanmaya kalktı.² Katerina

2 Bu konu P.N. Milyukof, *Oчерki po istorii russkoi kultury*, (St. Petersburg, 1960), cilt 3'te ayrıntılarıyla incelenmektedir. Aynı zamanda bkz. G. Mako-

dümeni elinde tutarak istediği yönü verebileceği bir düşünce akımı başlatmak istedi. Biraz dalkavukluğa kaçan bir övgü olduğu görülse de, Katerina'nın bir "filozof monark"* olduğu söylendi. Voltaire, d'Alembert'e bir mektubunda, "Güzel Kato"** gibi öğrencilerimizin felsefenin saygınlığının artmasına fazlaca bir katkıları olamaz," diye yazmıştı. Gene de, bir Rus felsefesi tarihinde Katerina'nın atlanmaması gerekir. Hatta felsefeye katkısından dolayı değil, zamanının tüm ileri gelen Rus düşünürlerinin onun düşünceleriyle ilgilenip onunla açığa ya da üstü örtülü bir biçimde tartışmaya girişmelerinden dolayı, Katerina'nın Rus felsefe tarihinde son derece önemli bir rol oynadığı bile söylenebilir.

II. Katerina (1729-1796)***

Yetkesini tarihin "irrasyonel" (akıldışı) gidişini değiştirmek yolunda kullanacak bir "aydınlanmış monark" olma fikri Katerina'nın tutkulu doğasına çok uygundu. İçinde, ünlü olma yolunda coşkun bir tutku ve dünyayı şaşırtma yolunda büyük bir istek vardı; öte yandan, bu düşüncelerini ve düşlerini gerçekleştirme yolunda, öteki monarklardan daha şanslı sayılırdı. Kendisi bir [Rus değil] yabancıydı (Küçük Alman prensliği Anhalt-Zerbst'i yöneten ailenin bir üyesiydi), dolayısıyla kafasında, yeni yurdundan yana ya da ona karşı, sağlıklı düşünmesini engelleyebilecek herhangi bir önyargı yoktu. Son ola-

gonenko, *Novikov i russkoe prosveshchenie, XVII veka*, (Moskova ve Leningrad, 1951), 4. Bölüm.[Novikov ve 17. yüzyıl Rus Aydınlanması]

- (*) Platon'un *Devlet* diyalogunda, olabildiğince yetkin bir yönetimin kurulabilmesi için erkek olsun kadın olsun filozofların kral, kraliçe ya da kralların, kraliçelerin filozof olması gerektiği düşüncesine değinilmekte – ç.n.
- (**) Marcus Porcius Cato (İ.Ö. 234-149) Roma'nın ahlâk sorunlarına bakan, "censör"lük (sansür memurluğu) dönemi sıklığı ve tutuculuğuyla ünlü bir Roma devlet adamı ve yazarı olup, Voltaire "Güzel Kato" sözüyle Katerina'nın, adının benzerliğinden tutturarak politikasını Kato'nunkine benzetmektedir – ç.n.
- (***) Daha önce de belirtildiği gibi, içeriden ve bold italikle dizilmiş bu ve bunun gibi bazı içbaşlıklar, okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla Türkçeye çeviren tarafından eklenmiştir – yay.n.

rak, hiç değilse resmen, mutlak bir erke sahipti; ayrıca, aydınlanmış bir yöneticinin rasyonel (akla uygun) iradesinin karşısında engel oluşturabileceği görülen eski geleneklerin, Büyük Petro'nun zora ve şiddete dayanan reformlarıyla ya tümünden yıkıldığı ya da temellerinin oyulduğu bir ülkenin başındaydı. Diderot, aydın bir yöneticinin yolu üzerinde engel oluşturabilecek geleneklerin kaldırılmasının önemi üzerinde özellikle durmuştu. Katerina'ya sunduğu *Essai historique sur la police* (Polis Hakkında Tarihsel Deneme) başlıklı raporunda, "Fransa'nın geleneksel mülkiyet ilişkileriyle sınımsız bağlanmış durumda olması yasalarda reform yapılmasını olanaksız kılarken, Rusya'da İmparatoriçe Majestelerinin yapamayacağı hiçbir şeyin bulunmaması ve yalnızca iyiliği düşünen biri olması [Rusya için] büyük şans," diye yazdı. Diderot, Büyük Petro'nun Rusya'sını, önünde taşlaşmış eski geleneklerin kösteği bulunmaksızın doğan yeni bir toplum; dolayısıyla bilge bir yasakoyucunun yaratıcı iradesinin kolaylıkla biçim verebileceği, özellikle uysal bir malzeme olarak gördü. "Daha üzerinde hiçbir işlemde bulunulmamış ulusa ne mutlu"³ dedi.

Katerina iktidara gelir gelmez, Fransız Ansiklopedicileriyle (Voltaire, Diderot ve M. Grimm ile) canlı bir iletişim ilişkisi içine girdi. Kendisini onların bir öğrencisi saydı ve onların amaçlarını gerçekleştirmeye söz verdi. Hatta Fransa'da *Encyclopédie*'nin çıkarılmasında güçlükler yaşanması üzerine, geriye kalan ciltlerinin Rusya'da bastırılmasını önerdi. Bu öneri, "Filozoflar Cumhuriyeti"nde* coşkuyla karşılandı. Diderot'ya yazdığı bir mektubunda Voltaire, "Ne şaşırtıcı günlerde yaşıyoruz! Fransa felsefeyi bir suçlu gibi kovuştururken, İskitler ["Barbar" Ruslar] onu koruma önerisinde bulu-

3 Plehanov'un *Istorii russkoi... mysli* adlı yapıtında, s. 144'te aktarılmıştır. Plehanov (ilerideki sayfalarda kendisinden söz edilecek olan) D. Fonvizin'in "bu ülkede daha önce yaşamaya başlamışlarsa, bizim de elimizde kendi yaşamımızı başlatırken, hiç değilse, istediğimiz herhangi bir biçimi seçme olanağımız ve ülkemizde kök salmış, uygunsuz ve kötü davranışlardan kaçınmaya hakkımız var. *Nous commençons et ils finissent* (biz başlıyoruz onlar bitiriyor)," demişti. "Geri kalmışlığın ayrıcalıkları" kavramı, daha sonra Çaadayev kadar Herzen, Çernişevski ve Popülistler tarafından da benimsenip kullanıldı.

(*) Fransa'da, Ansiklopediciler topluluğu arasında – ç.n.

nuyorlar,” dedi. Katerina, kendisinin aslında bir cumhuriyetçi olduğu ve despotluğu (despotizmi) yavaş yavaş ortadan kaldırmayı amaçladığı yolunda bir izlenim yaratmaya çalıştı. Hatta bu yolda Rousseau gibi son derece radikal bir düşünürle ilişki kurmayı deneyerek, onu Rusya’ya çağırdı. Ne var ki Rousseau, ne bu çağrıyı kabul etti ne de Katerina’nın kendisine vermek istediği, “Rus tiranı”nın adını gelecek kuşakların gözünden düşürme girişimi olarak nitelediği yüz bin rubleyi! Ama Aydınlanma’nın öteki filozofları Katerina’nın, bu tür gösterilerinden oldukça etkilendiler. Voltaire’e yazdığı mektubunda Diderot, Katerina’nın “Brutus’un ruhuyla Kleopatra’nın büyüünü kendisinde birleştirdiğini belirtti; doğrudan doğruya Katerina’ya yazdığı bir mektubunda ise, “Kudretli İmparatoriçe, ayaklarınızın önünde eğiliyor ve ellerimi size uzatıyorum; sizinle konuşmak istiyorum, ama yüreğimde fırtınalar kopuyor, kafam çalkalanıyor, düşüncelerim karmakarışık; kendimi bir çocuk durumuna düşmüş görüyorum,” dedi.

“Aydınlanmış monark” olarak ün kazanmak yolunda gösterdiği sistemli çabanın yeni bir adımı olarak Katerina, bazı önemli yasal değişiklikler getirme girişiminde bulundu. 1767’de yeni yasa kitapları (kodlar) hazırlamak için bir Yasa Komisyonu toplayıp, komisyona Montesquieu’nün ve Beccaria’nın* yazılarından çıkarılmış formüllerin serbestçe kullanılabilmesi için hazırladığı “Yönergeler”i verdi. Aydınlanma’nın doğal hukuk kuramına inandığını söyleyip, Rusya’yı tüm insanların doğal haklarına saygı gösterecek hukuka bağlı bir devlet yapmaya söz verdi. “Bu yasama önlemlerinin tamamlanmasından sonra, Rusya’nın dünyada kendisinden daha hakça yönetilen, dolayısıyla Rusya’dan daha mutlu tek bir ulusun [ülkenin] bile gerisinde kalmasından Tanrı bizi korusun. Eğer geride kalırsa, çıkaracağımız yasalar amacına ulaşmamış demektir; böyle bir talihsizliği görmektense, ölsem daha iyi,” dedi.

Tek bir olgu, söz konusu *Yönergeler*’in çeşitli dillerde lüks

(*) Beccaria (1738-1794) ünlü bir İtalyan kriminolog, ekonomist ve hukukçusu olup, ölüm cezasına ve suçlulara acımasız davranılmasına karşı çıkmış ve Avrupa ülkelerinde Ceza Hukuku reformlarının yapılmasına yol açmıştır.